

Dražen Maršić

TRI ULOMKA KAMENE PLASTIKE IZ VUKASOVIĆEVE
ULICE - PRILOG UPOZNAVANJU SAKRALNOG
KOMPLEKSA "BASILICAE PICTAE" (SV. ANDRIJA)

UDK: 904(497.5 Split)"652"
Stručni rad
Primljeno: 10. X. 1995.

Dražen Maršić
Filozofski fakultet
23000 Zadar

Predmet rada su tri ulomka kamene plastike iz Vukasovićeve ulice u Splitu. Prema tipološkim i stilskim značajkama utvrđuje se njihova namjena - ulomka s urezanim križem kao pilastra oltarne pregrade ili prozora, ulomka stupića s kapitelom ukrašenim stiliziranim palmetama, također kao dijela oltarne pregrade, i drugog stupića s kockastom glavicom, najvjerojatnije kao nosača oltarne menze.

Pilastar se datira u 5. stoljeće, ulomak stupića s kapitelom ukrašenim palmetama u predromaničko doba (9.-11. stoljeće), dok drugi stupić zasad nije moguće datirati. Ulomci pripadaju dijelovima kamenog namještaja starokršćanskih crkava nasuprot zgrade današnje splitske općine (basilicae pictae), odnosno predromaničkoj crkvi sv. Andrije na istome mjestu.

U Vukasovićevoj ulici na Manušu, u kući br. 21 uzidana su kao spolije tri ulomka kamenoga crkvenog namještaja koji, koliko je meni poznato, do sada nisu zamijećeni. Riječ je o ulomku pilastra s motivom urezanog križa i dvama stupićima - jednom s kapitelom ukrašenim biljnim ornamentom, drugom s običnom kockastom glavicom - uobičajenim dijelovima crkvenog namještaja.¹⁾ Slijedi njihov kratki opis:

1. Ulomak pilastra oltarne pregrade ili prozora.

Isklesan je od običnog vapnenca (sl. 1). Dimenzije: širina 14 cm, visina 25 cm. Prednju stranu ukrašava urezani latinski križ proširenih hasta. Križ nije sačuvan u cijelosti - otučena mu je gornja i donja strana. Ulomak je uzidan u zapadni zid kuće, u njezinom dvorištu. Nije objavljen.

2. Ulomak stupića isklesanog iz vapnenca s kapitelom ukrašenim biljnim ornamentom (sl. 2 i 3).

Dimenzije: promjer gornjeg dijela stupića 13 cm, visina kapitela 16 cm, širina abakusa 15 cm. Uzidan je kao lijevi nosač male istake za držanje cvijeća, na južnoj fasadi kuće, koja gleda na Vukasovićevu ulicu. Ulomak nije objavljen.

Sl. 1

sa sigurnošću reći, jer nije moguće suditi o izgledu bočnih strana. Što se tiče njegove datacije, okvirno bismo ga mogli datirati u 5.-6. stoljeće. N. Cambi iznosi mišljenje da bi se ovakvi urezani križevi mogli datirati nešto ranije od plastičnih prikaza u reljefu.⁴⁾ To bi našu dataciju svelo na 5. stoljeće, što bi, vidjet ćemo kasnije, odgovaralo arheološkoj slici lokaliteta s kojega je spomenik izvađen.

Što se tiče datacije i atribucije stupića s kapitelom, i onoga s kockastom glavicom, stvar je nešto teža jer su znatno oštećeni.

Iz profilacija koje dijele tijela stupića od kapitela, ukrasa kapitela i njihovih dimenzija jasno je da se radi o dva tipološki i funkcionalno različita elementa. Prvi stupić s kapitelom ukrašenim palmetama dio je oltarne pregrade. Tome u prilog, osim njegovih dimenzija, govore gotovo identični stupići s kapitelima i danas ugrađeni u oltarnu pregradu crkve sv. Martina u Splitu.⁵⁾ Prema stilskim značajkama pripada predromaničkoj skulpturi. Takvih kapitela sačuvan je velik broj na prostoru Dalmacije. Razlikuju se jedino u detaljima obrade listova - palmeta (kod nekih su glatki, a kod nekih u reljefu), po broju redova palmeta (jedan ili dva), te profilaciji tj. prstenu između tijela stupa i kapitela (jednostruka, dvostruka, tordirana ili tzv. biserna) itd. Sličnih

3. Ulomak stupića isklesan također od vapnenca (sl. 2 i 4).

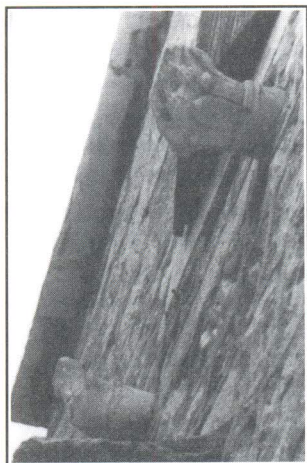
Dimenzije: promjer stupića 12,5 cm, visina glavice 12 cm. Ulomak je uzidan kao desni nosač istake za držanje cvijeća. Nije objavljen.

Datacija ulomaka

Bez obzira na priličnu oštećenost ovih ulomaka, njihovu namjenu moguće je prilično pouzdano utvrditi.

Pilastara poput našeg, bilo pregradnih bilo prozorskih, nađeno je bezbroj, a kao primjere spomenut ćemo samo one iz Salone²⁾ i Trogira.³⁾ Na ovome mjestu nije potrebno naglašavati da se radi o dijelu starokršćanskoga crkvenog namještaja jer je to više nego jasno. Upitno je jedino radi li se o pilastru oltarne pregrade (septuma) ili prozora, što ne možemo

kapitela doduše ima i u starokršćansko doba, no umjesto tordiranog stupića iz kojeg izlaze volute ili samih voluta, kao na našem primjeru, za to je razdoblje karakterističnije prikazivanje stiliziranog akantusa ili ljiljana između voluta.

Sl. 2

Sl. 3

Sl. 4

Kao slične primjere s jednim redom palmeta mogli bismo navesti klesane kapitule ciborija iz Kapitula kod Knina,⁶⁾ iz crkve sv. Viktora kod Telašćice na Dugom otoku,⁷⁾ iz Trogira,⁸⁾ Plavna,⁹⁾ itd. Razlika je jedino što kod navedenih primjera male središnje volute izbijaju iz tordiranog stupića, čega u našem slučaju nema. Kao najbližu analogiju koju sam pronašao u dostupnoj literaturi navodim kapitel iz crkve sv. Petra u Radovinu kod Zadra.¹⁰⁾ Riječ je o gotovo identičnom kapitelu osim što su abakus i prsten između kapitela i stupa jednostavnije profilirani.

Drugi stupić je, sudeći po kockastoj glavici gornjega dijela kapitela, najvjerojatnije služio kao nosač oltarne menze, a nema karakterističnih elemenata koji bi nam pomogli u datiranju. Stoga zasad ne bismo ulazili u to pitanje.

Podrijetlo ulomaka

Recimo sada nešto o podrijetlu ovih ulomaka. U obzir bi došlo nekoliko lokaliteta.

Vukasovićevoj ulici, tj. kući s brojem 21 od svih su sakralnih objekata za čije postojanje znamo iz raznih srednovjekovnih vrela bile najbliže crkve sv. Roka i sv. Nikole, koje su se nalazile na početku Lučca, odnosno na

zapadnom kraju Gripa. Nešto je udaljenija crkva sv. Andrije, koja se nalazila zapadno od zgrade današnje splitske općine.

Sve dileme o podrijetlu spomenutih ulomaka razrješuje usmena predaja jednog od potomaka vlasnika spomenute kuće, prema kojoj su ti ulomci, kao i ostali građevni materijal od kojeg je sagrađen veći dio starih kuća Manuša, doneseni iz ruševina nasuprot današnje općine, dakle arheološkog lokaliteta koji je u našoj znanstvenoj javnosti poznat kao Sv. Andrija ili "ecclesiae (basilicae) pictae".¹¹⁾

Arheološkim istraživanjima od 1953. do 1954. i od 1956. do 1957. utvrđeni su na ovom lokalitetu ostaci nekog rimskog objekta i temelji dviju starokršćanskih građevina s polukružnim apsidama - jedne (trobrodne?) nepravilnog oblika, i druge (memorije?) o kojoj još nije moguće dati pouzdan sud jer nije istražen njezin zapadni zid. Ovaj je sklop T. Marasović protumačio kao *basilicae geminae*.¹²⁾

Buškariol je s pravom ukazao da je premalo elemenata za atribuciju pronađenih arhitektonskih ostataka geminama, a protivi se Marasovićevu mišljenju kako je srednjovjekovna crkva sv. Andrije nastala redukcijom starokršćanske crkve. Buškariol tvrdi da za to nema arheoloških dokaza.¹³⁾ Po njegovu mišljenju srednjovjekovna crkva sv. Andrije nalazila se uz rano-kršćanske crkve koje se u srednjovjekovnim izvorima nazivaju "oslikanima" (*pictae*). Pri tome Buškariol ne pojašnjava što znači "uz" - misli li pritom da se srednjovjekovna crkva naslanjala na starokršćanske ili je stajala podalje od njih. Buškariol pokušava povezati arhivske vijesti u kojima se uz Sv. Andriju javljaju crkve sv. Ivana i sv. Bartula, što rezultira pravom šetnjom titulara s jedne crkve na drugu, a to je malo vjerojatno.¹⁴⁾

Osnovno pitanje koje se u ovom trenutku postavlja jest: gdje se točno nalazila crkva sv. Andrije u kojoj je prema Tomi Arhiđakonu održan crkveni koncil 1185. godine i je li to ista crkva koja se u srednjovjekovnim izvorima pojavljuje pod imenom "ecclesiae pictae"?

Po Marasoviću, predromanički Sv. Andrija istovjetan je starokršćanskoj crkvi s ostacima mozaika (njegova crkva B), čemu on potvrdu nalazi i u povijesnim podacima,¹⁵⁾ a srednjovjekovna crkva nastala je njezinom redukcijom. Prema Buškariolu, postojala je samo jedna crkva sv. Andrije uz "basilicae pictae", po kojoj je cijela ulica dobila ime.

Podatak koji Buškariol stalno naglašava, da se crkva sv. Andrije spominje uz Sv. Ivana ili uz oznaku "oslikane crkve" je točna, ali iz popisa dokumenata koji sam donosi vidljivo je da se to odnosi isključivo na razdoblje od 15. stoljeća nadalje. Ta se slika ne može jednostavno projicirati na stanje u 12. stoljeću. Ako Tominu vijest prihvatimo kao vjerodostojnu, čemu u prilog ide njegova primjedba da se crkva Sv. Andrije nazivala još i "dipinta" (slikana), tada se to savršeno jasno poklapa s arheološkom slikom istraženoga dijela ovog lokaliteta.

Bez istraživanja cijeloga arheološkog kompleksa teško je dati pouzdani sud o gore naznačenim pitanjima. Ipak, ne mogu se oteti dojmu da se iz

vijesti koje donose Toma Arhidakon i srednjovjekovna vrela može naslutiti postojanje dviju crkava s titularom sv. Andrije. Stoga nam se kao moguća nameću samo dva rješenja:

a) Jedna od dviju starokršćankih crkava (A ili B) obnavlja se između 9. i 11. stoljeća i oprema predromaničkim namještajem. To je crkva sv. Andrije u kojoj je 1185. održan crkveni koncil. U 13. i 14. stoljeću crkva propada te se uz nju gradi nova, srednjovjekovna, istog titulara. Kao uspomena na stariju predromaničku građevinu (i starokršćanske crkve s mozaicima) crkva se u srednjovjekovnim vrelima naziva ubicira kod "oslikanih crkava".

b) Predromanička građevina s titularom sv. Andrije podiže se pokraj ranokršćanskih crkava. U 13.-14. stoljeću crkva propada te se njezinom redukcijom, ili uz nju, gradi nova, srednjovjekovna.

Marasovićeva teza o postojanju dviju starokršćanskih crkava prilično je uvjerljiva, štoviše, potkrepljuje je tloris dosad istraženoga dijela lokaliteta. Jasno je da se ovdje spomenuti starokršćanski pilastar (sl. 1) i ulomak tranzene s motivom sqame,¹⁶⁾ a s obzirom na otkriće polikromnog mozaika s geometrijskim motivom, datiranim u 5. st., mogu povezati samo s Marasovićevom crkvom B. I crkva A je, koliko to tloris njezina istraženog dijela dopušta zaključiti, prema dimenzijama zidova i promjeru apside najvjerojatnije starokršćanska.

Ovdje spomenuti stupić s kapitelom (sl. 3), zajedno s ulomcima koje je već prije objavio Buškariol,¹⁷⁾ pripada predromaničkom namještaju crkve sv. Andrije, podignute između 9. i 10. stoljeća, a najkasnije u 11. stoljeću. To je u skladu s arhivskim vijestima u kojima se ona prvi put spominje 1119. godine.¹⁸⁾

Osobno mislim da je malo vjerojatno da je uz ostatke starokršćanskih crkava građena nova predromanička. Vijest da se u crkvi sv. Andrije održavao crkveni koncil govorila bi u prilog sakralnoj građevini većih gabarita, a ne maloj predromaničkoj crkvi kakve nastaju u to vrijeme. Stoga je mnogo vjerojatnija Marasovićeva teza o adaptaciji jedne od dviju ranijih građevina. Ipak, konačan odgovor na to pitanje može donijeti samo nastavak arheoloških istraživanja ovoga vrijednog lokaliteta.

Činjenica da se ulomci br. 1. i 2. datiraju u dvije različite epohe - starokršćansko i predromaničko doba - i da to odgovara arheološkoj slici lokaliteta nasuprot zgrade današnje općine, mogla bi biti potvrda vjerodostojnosti predaje prema kojoj su oni doneseni upravo s tog mjesta.

BILJEŠKE

- 1) U istoj ulici na broju 12 nalazi se još jedan arhitektonski ulomak, točnije postament antičkog stupa.
- 2) Salona I, Catalogue de la sculpture architecturale paleochretienne de Salone, Rome - Split, 1994, pl. IX - XII.

- 3) I. Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, Split 1985, 25 - 47; V. Kovačić, Prilozi za ranokršćansku topografiju Trogira, Diadora 15, Zadar 1993, 291 - 301, T. IV, 1 a - d; T. V, 1-2, 4.
- 4) N. Cambi, Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače, Kulturna baština 11 - 12, Split, 1981, 8.
- 5) S. Gunjača - D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb, 1976, 95, sl. 12.
- 6) T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, SHP III, 18, 1988, 94 - 95 Tab. III, 7 - 8.
- 7) I. Petricioli, Ecclesiae sanctorum Iohannis et Victoris Tilagi, SHP III, 16, 1986, 98, Tab. II, B.
- 8) T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, SHP III, 12, 1982, 135, Tab. X, 46.
- 9) S. Gunjača, Tiniensia archaeologica - historica - topographica I, SHP III, 6, 1958, 147 - 148, sl. 26, 1 - 2.
- 10) J. Belošević, Nekoliko neobjelodanjenih ranosrednjovjekovnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije, Radovi Fil. fak. u Zd. 26 (13), Zadar, 1987, 141 - 163, T. XLVIII, 2.
- 11) Vidi osnovna djela o ovom lokalitetu: J. Marasović, Doprinos urbanističkog biroa proučavanju i zaštiti graditeljskog nasljeđa u Dalmaciji, URBS 11, Split 1959, 59; T. Marasović, Fouilles de la basilique paleochretienne de Saint Andre a Split, VAHD 77, 1984, 255 - 263; F. Buškariol, Marginalija uz crkvu sv. Andrije u Splitu, Kulturna baština, 17, 1987, 32 - 44; Isti, De ecclesiis pictis, SHP III, 20, 1992, 289 - 300.
- 12) T. Marasović, nav. dj. 258 i d., fig. 2 - 3.
- 13) F. Buškariol, Marginalije, 34 i d.
- 14) Isti, nav. dj., 42.
- 15) T. Marasović, nav. dj., 262.
- 16) F. Buškariol, De ecclesiis, 292, sl. 1 d.
- 17) Isti, nav. dj., 289 - 300, sl. 1 - 4.
- 18) M. Marasović - Alujević, Hagionimi srednjovjekovnog Splita, SHP III, 15, 1986, 272.

Dražen Maršić

TRE FRAMMENTI DI SCULTURA IN PIETRA IN VIA VUKASOVIĆ DI SPALATO
UN CONTRIBUTO ALLA CONOSCENZA DEL COMPLESSO SACRALE DI "BASILICAE
PICTAE" (S. ANDREA)

Riassunto

L'autore prende in esame tre frammenti di scultura in pietra che oggi si trovano murati in una casa sita in via Vukasović di Spalato. Secondo le loro caratteristiche tipologiche e stilistiche i reperti andrebbero attribuiti:

- il frammento con incisa la croce- ad un pilastro di pergola d'altare oppure di una finestra,
- il frammento di una colonnetta con capitello decorato con palmette stilizzate, anch'esso, ad una pergola d'altare,
- il frammento di una colonnetta con capitello quadrato, con ogni probabilità, ad un elemento architettonico portante la mensa d'altare.

Il pilastro viene datato al 5 secolo, il frammento della colonnetta con capitello decorato con palmette all'epoca preromanica (9-11 secolo) mentre l'altra colonnetta risulta essere tuttora di datazione incerta.

I frammenti dovrebbero appartenere all'inventario di pietra delle chiese paleocristiane ("basilicae pictae") situate di fronte al palazzo del comune di Spalato oppure all'inventario della chiesa preromanica di S. Andrea situata nello stesso luogo.

Preveo: Ivo Donadini